

KURŠAS IR KURŠIAI KNYGOJE APIE RYTŲ BALTIJOS REGIONO REIKŠMĘ VIKINGŲ LAIKAIS

MÄGI, Marika. In *Austrvegr: The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication across the Baltic Sea* (The Northern World, vol. 84). Leiden, Boston: Brill, 2018. – xx+491 pp. ISBN 978-90-04-21665-5

Benas Šimkus
Klaipėdos universitetas

203

Estijos profesorės Marika'os Mägi knygoje nagrinėjama kultūrinė, prekybinė ir politinė sąveika tarp įvairių Baltijos jūros regiono etninių, politinių ir kitų grupių vikingų laikais (IX–XI amžiais). Knygoje, kurią sudaro aštuoni didelės apimties skyriai, didžiausias dėmesys skiriamas Baltijos regiono rytinėms pakrantėms ir jų gyventojams, nagrinėjamas Rytų Baltijos, kaip ištiso regiono, vaidmuo vikingų laikais. Šiame darbe Rytų Baltijos regionas aptariamas iš tarpregioninės perspektyvos, rytinę Baltijos pakrantę matant kaip buferinę zoną tarp skandinavų iš vakarų ir slavų bei kitų etninių grupių iš rytų. Leidinio vertė didina tai, kad jame archeologiniai įrodymai kombinuojami su rašytinių šaltinių duomenimis, taip pat užsimenama apie įvairius klimato, topografinius, logistinius, politinius ar prekybinius veiksnius, galėjusius turėti įtakos kelionėms ir iš to išplaukusiems santykiams minėtu laikotarpiu. Autorė gausiai remiasi įvairių Baltijos regiono šalių mokslininkų darbų rezultatais ir išvadomis, kurie leidžia skaitytojui susidaryti bendrą vaizdą apie procesus, vykusius šiame geografiniame plote vikingų amžiais, ir susipažinti su skirtingų šalių mokslininkų požiūriu į šiuos procesus.

Leidinio autorės teigimu, mintis parašyti knygą kilo 2010 metais, rengiant pranešimą konferencijai Visbyje, vikingų laikų Rytų ir Vakarų santykių šiuolaikinių Baltijos valstybių teritorijose tema. Tuomet iškilo tų pačių archeologinių duomenų skirtingo vertinimo įvairiose šalyse problema, neretai besikertanti su rašytinių šaltinių informacija. Autorės manymu, rytinės Baltijos jūros pakrantės kultūros buvo labiau homogeniškos materialinės kultūros prasme, nei dabar manoma, ir apėmusios gerokai didesnę geografinę erdvę nei dabartinės Baltijos valstybių teritorijos. Būdama Talino universiteto archeologijos dėstytoja, per savo darbo praktiką M. Mägi buvo gerai susipažinusi su Suomijos, Skandinavijos, taip pat Baltijos šalių geležies amžiaus archeologija. Mažiausiai informacijos turėta apie Šiaurės vakarų Rusijos archeologijos mokslo pasiekimus. Didelis privalumas buvo tai, kad autorė, rašydama darbą, galėjo

panaudoti suomių, danų, estų, rusų ir netgi latvių kalbų žinias, skaityti mokslinius darbus ar rašytinius šaltinius originalo kalba. Silpniausia vieta, kaip pripažįsta profesorė, buvo lietuvių kalba, todėl teko kliautis angliškais, rusiškais arba vokiškais tyrimais. Kita vertus, Lietuva autorę domino tik kaip valstybė, kurioje yra kuršių žemių dalis, o besivystanti Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė dėl jos vyraujančių jungčių su Rytų ir Vidurio Europa nebuvo šio darbo objektas.

Lietuvos istorijos mokslui leidinys vertingiausias daugiausia dėl ne viename skyriuje nagrinėjamų kuršių ir procesų, vykusių Kurše, aptariamuoju laikotarpiu. Kuršiai ir Kuršas vikingų laikais šiaip ar taip yra ir Lietuvos mokslininkų tyrimų objektas¹.

Pirmasis knygos skyrius (*Viking Age Cultural Contacts across the Baltic Sea: Behind the Interpretations*) skirtas ankstesnėms vikingų epochos kontaktų Baltijos regione interpretacijoms ir hipotezėms, daromoms vertinant tuos pačius procesus ar archeologinius radinius, apžvelgti. Siekdama paaiškinti tų pačių šaltinių vertinimo vieno regiono šalyse skirtumus, autorė apžvelgia ne tik tų šalių tam tikrų vystymosi etapų, pvz., sovietmečio, įtaką istorijos, archeologijos mokslui, bet ir religinę bei kultūrinę įtaką visuomenei. Pavyzdžiui, autorė skiria dėmesį marinistinės kultūros reikšmei, faktui, kad Lietuva turi trumpiausią pajūrio ruožą, o Estija dėl savo salų – ilgiausią, arba visuomenių mentaliteto skirtumams, kuriuos lėmė nevienoda istorinė raida ir jos sąlygotas skirtingas visuomenių vystymasis. Tam įtakos turėjo kiek kitokios tų pačių procesų, istorinių įvykių ar archeologinių duomenų vertinimo perspektyvos pasikirose to paties regiono šalyse. Taip pat dėl Baltijos valstybių pastarojo šimtmečio politinės padėties, dėl jų inkorporacijos į Tarybų Sąjungą, Skandinavijos mokslininkų diskusijose skandinavų ekspansijos į Rytus temomis ilgam buvo išnykęs rytinės Baltijos pakrantės gyventojų etninės sudėties klausimas. Todėl kai kurios interpretacijos, archeologinių duomenų vertinimai ir nusistovėjusios išvados vertos peržiūrėti iš naujo, pažvelgiant į jas kitu kampu, iš tarpreregioninės perspektyvos.

Etniniai skirtumai, pasak autorės, lėmė skirtingą skandinavų įtakos skirtingoms etninėms grupėms laipsnį. Lyvių ir estų kalbų panašumas į suomių kalbą lėmė didesnę skandinavų kultūrinę įtaką tų etninių grupių gyventuose regionuose, o baltų kalbų grupės regione skandinaviška įtaka juntama mažiau. Kiek kitaip žvelgiama į kuršius kaip išskirtinę gyventojų grupę, patyrusią įvairių kultūrų įtakas dėl geografinės padėties ir gyvenimo būdo. Kuršiams didesnis dėmesys skiriamas jau antrajame knygos skyriuje (*Clan-Based Collectivists or Hierarchical Individualists? Late Prehistoric Societies in the Eastern Baltic*). Šioje knygos dalyje Kuršiai skirtos poskyrio pavadinimas (*Couronia – The Land of Different Ethnicities*) savaime nusako kiek kitoki, nei Lietuvos historiografijoje įprasta, požiūrį į kuršių gyventą kraštą. Pirmiausia autorė aptaria skirtingus požiūrius į kuršius iš Latvijos, Lietuvos ir Estijos mokslininkų perspektyvos, išskirdama tarp Lietuvos ir Latvijos akademikų nusistovėjusį

¹ Plg. ŽULKUS, Vladas. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004; MICKEVIČIUS, Arturas. *Vikingai Lietuvos istorijoje*. Vilnius, 2019.

požiūrį į kuršius kaip baltų kalbų grupės atstovus ir priešpriešindama Estijos mokslininkų požiūrį į kraštą, vadinamą *Kuramaa* (Kuržemė), kurio dalis gyventojų (vadinami *kuralased*) buvo finougrų etninei grupei priklausantys žmonės. Žvelgiant iš lingvistų perspektyvos, dėliojasi daugiaetnio arealo, vadinamo Kuršu, vaizdas, ką grindžia finų kalboms priskiriamų vietovardžių gausa atskirose Kuršo dalyse. Tačiau šiai teorijai priešpriešinamos archeologų išvados, kurios rodytų glaudesnę kuršių ir kitų baltų grupių tarpusavio bendrumą, lyginant su lyviais ar skandinavais. Paminima Henriko Latvio „Livonijos kronika“ (XIII a. pirmoji pusė), kurioje Kuršas matomas kaip homogeninis vienetas, priduriant, kad kiti istoriniai dokumentai liudija buvus atskiras sritis, išskiriant ir „taikųjį Kuršą“ (*Vredeturonia*), kurio ribos, atsižvelgiant į dokumentuose minimus vietovardžius, atitiktų lyvių gyventas teritorijas. Autorės teigimu, dėl nusistovėjusio požiūrio Kuršo finougrų kilmės gyventojus priskirti lyviams, o ne istoriniuose šaltiniuose minimiems kuršiams, taip pat dėl archeologinių radinių trūkumo šiaurinėje Kuršo dalyje daugelis hipotezių ir interpretacijų apie kuršių visuomenę yra paremtos pietinės Kuršo dalies archeologine medžiaga ir iš to kylančiomis išvadomis. Šie teiginiai, kaip ir mintis, kad kuršių perdėtas romantizavimas, pvz., neretai juos pavadinant „baltų vikingais“ ir tokiame amplua pristatant visuomenei, irgi sudaro trukdžių pažvelgti į šią bendruomenę kitu kampu, leidžia numanyti, kad autorei nepriimtinas požiūris į kuršius kaip į homogenišką baltų gentį ir jai artimesnė mintis apie finougriškai baltišką Kuršą. Kita šio knygos skyriaus informacija yra iš esmės atkartojanti Lietuvos mokslininkų išvadas, teigiant, jog kuršių (kaip ir latgalių, žemgalių, prūsų) visuomenė gali būti charakterizuojama kaip patriarchalinė, militariniais pagrindais hierarchizuota bendruomenė, turinti panašumų į ankstyvasias skandinavų karalystes ir jų visuomenių socialines struktūras.

Trečiajame knygos skyriuje (*Making Trade: Cultural Landscapes and Communication Routes*) apžvelgiami vikingų laikų prekybos keliai ir sąlygos. Daugiausia dėmesio skiriama laivybos keliams ir sąlygoms nagrinėti. Pateikti įdomūs Norvegijos profesoriaus Jano Billo skaičiavimai, kuriems atlikti kaip pagrindu naudotasi Gokstado laivo modelio radiniu. Remiantis šiais skaičiavimais, daromos išvados, kiek laiko galėjo trukti panašaus laivo tipo kelionės iš vieno taško į kitą, iš kiek toli toks laivas galėjo būti pastebėtas nuo kranto, ar tai galėjo formuoti tam tikrą jūros stebėjimo postų sistemą rytinėje Baltijos pakrantėje. Teiginys, kad laivus, esančius jūroje, buvo poreikis stebėti dėl jų įgulų keliamo pavojaus, grindžiamas ir tuo, jog daugelis piliakalnių ir pagrindinių gyvenviečių yra keletą kilometrų atitaukta nuo jūros veikiausiai dėl šių priežasčių. Iš Lietuvos mokslininkų darbų šiame skyriuje pateikiamos Vlado Žulkaus tyrimų išvados Nemuno, kaip prekybinio maršruto, klausimu. Taip pat kalbama apie Palangos, Eketės, Šventosios ir kitus tikėtinus prekybos centrus lietuviškoje Kuršo dalyje, šias išvadas įliejant į bendrą paveikslą šalia kitų šalių mokslininkų tyrimų apie jų šalyse buvusius prekybos centrus (Kaupas-Viskautai, Gruobinia ir pan.). Nagrinėjant kuršių ir skandinavų santykius, tiksliau rašytinių duomenų, liudijančių santykių

intensyvumą, ir archeologinių duomenų tam pagrįsti trūkumą, pateikiamos Audronės Bliujienės, Vlado Žulkaus ir Vladimiro Kulakovo nuomonės minėtais klausimais². Tačiau, autorės teigimu, visi šie mokslininkai nepateikė įtikinamų paaiškinimų, leidžiančių pagrįsti skandinaviškojo materialinio paveldo trūkumą kuršių teritorijose. Pati autorė kelia hipotezę apie pagarbinius kuršių ir skandinavų tarpusavio santykius, kai kolonijos gyventojai gyveno tam tikroje kultūrinėje bei socialinėje atskirtyje nuo vietinių, neprimesdami savo valios ir neasimiliuodami jokiais formomis. Vis dėlto ir ši prielaida diskutuotina, juolab kad ji nebūtinai prieštarauja minėtų mokslininkų hipotezėms. Bet kokiu atveju archeologinių ir istoriografinių duomenų neatitikimas kuršių ir skandinavų santykių klausimais nėra iki galo išaiškintas, to priežastims gali būti vieno atsakymo nėra, ir problema lieka atvira.

206

Prie minties apie etniškai nevienalytį Kuršą grįžtama ketvirtajame skyriuje (*The Historical Reality: Places, Place Names, and Ethnonyms in Written Sources*). Jis didžiąja dalimi skirtas kuršių, estų ir kitų etninių grupių paminėjimams rašytiniuose šaltiniuose apžvelgti. Šiame skyriuje autorės teigia, kad Kuršo gyventojų etninė sudėtis ir Kuršo ribos priešistoriniu ir ankstyvųjų viduramžių laikotarpiais vis dar yra diskusijų objektas, diskusijų, kuriose jaučiamas stiprus tautinis šališkumas, grindžiamas daugiausia archeologinių duomenų interpretacijomis. Tačiau remiantis rašytiniuose šaltiniuose randamų finougriškų asmenvardžių skaičiumi, matyti, kad finougrų žymi dalis tebe gyveno Kurše dar XVI amžiuje. Autorės teiginiai grindžiami vietovardžio *Kuresaar* egzistavimu dabartinėje Saremos saloje. Įdomūs autorės svarstymai žodžių *kuralased* / *kurelased*, nusakančių Kuršo gyventojus Estijoje, etimologijos tema. Keliamą hipotezę, jog šie žodžiai savo originaliaja forma buvo skirti labiau socialinei nei etninei priklausomybei nusakyti. Tai grindžiama žodžių su šaknimi *kura-* / *kure-* reikšmėmis estų, suomių ir lyvių kalbose; jie dažniausiai turi neigiamą reikšmę (pvz., *kurat* estų k. reiškia *velnias*), bet nusako labiau žmogaus savybes nei kilmę. Autorė daro išvadą, kad vietovardžių su šaknimi *kura-* / *kure-* paplitimas daugiausia Saremos saloje, taip pat Estijos kontinentinėje dalyje, gali reikšti, jog šie žodžiai kadaise galėjo reikšti konkrečią grupę žmonių, kurių veikla siejama su kariniu aktyvumu. Anot autorės, šie pavadinimai galėjo egzistuoti paraleliai su pavadinimais *viking* ar *rhus* / *rhos*.

Vis dėlto tokia hipotezė yra kontroversiška, turint omenyje, kad rašytiniuose šaltiniuose kuršiai minimi greta kitų etninių grupių (lyvių, žemgalių ir t. t.), taip netiesiogiai nusakant požiūrį į juos kaip į analogišką grupę³. Taip pat atskiros diskusijos verta mintis dėl

² ŽULKUS, V. *Kuršiai...*, p. 142–144; ŽULKUS, Vladas. The Lower Reaches of the Nemunas (Memel) and Prieglius (Pergel). The Settlement Situation at the Lower Reaches in the 6th–11th Centuries. In *Transformatio Mundi: The Transition from the Late Migration Period to the Early Viking Age in the East Baltic*. Ed. by Mindaugas BERTAŠIUS. Kaunas, 2006, pp. 17–24; BLIUJIENĖ, Audronė. Role of the Curonians in the Baltic Area. The Transition Process from the Late Migration Period into the Early Viking Age (Cultural Aspects). In *Transformatio Mundi...*, pp. 183–193; KULAKOV, Vladimir. *Prussy (V–XIII vv.)*. Moskva, 1994, s. 113–123.

³ Plg. Iš „Būtųjų laikų pasakojimo“ metraščio. In *Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Ats. red. Artūras DUBONIS. Vilnius, 2005, p. 45.

vietovardžių su *kura- / kure-* šaknimi pavadinimų kilmės; į šią diskusiją vertėtų įtraukti Lietuvoje esančių analogiškų vietovardžių (Kuršėnai, Kuršiai, Kuršaičiai) kilmės teorijas.

Knygos šeštojo skyriaus (*West Goes East: Viking Age Long-distance Communication and the Eastern Baltic 850–ca. 1000*) vietoje, kur nagrinėjama „Egilio saga“, vėlgi atkreipiamas dėmesys į sagos teksto vietas, kuriose leidžiama spėti skandinavus susikalbant su kuršiais ar bent suprantant vieni kitus. Tuo remdamasi autorė kelia hipotezę, kad kuršiai galėjo kalbėti skandinavų kalbai artima kalba, netiesiogiai palaikydama mintį apie lyviškai baltišką Kuršo gyventojų sudėtį. Tiesa, čia pat pripažįstama, kad vietos, kur minima, apie ką kalbasi kuršiai, galėjo atsirasti siekiant suteikti sagai daugiau dramatiškumo. Bet kokiu atveju vadovautis rašytinio šaltinio, kuris užrašytas gerokai vėliau nei jame pasakojami įvykiai, pažodiniu tekstu kažin ar verta, juolab daryti toliau siekiančias išvadas. Pavyzdžiui, vėlesnio rašytinio šaltinio, „Livonijos kronikos“, autorius irgi rašo, kad suskambus didžiajam Rygos varpui, miestą apgulę kuršiai kalbėjo, kad tai krikščionių Dievas, kuris juos praris⁴, bet tai, savaime suprantama, nereiškia, kad autorius galėjo girdėti, ką kalba toli esantys kuršiai, juolab kad jie galėjo suprasti vieni kitų kalbą. Tokių aprašymų, kur teksto herojai, būdami skirtingos tautybės, tariamai susikalba, arba žinoma, ką vieni ar kiti sako ar daro, būdami nematomumo ar girdimumo ribose, yra ir daugiau, tad hipotezė apie tariamai panašia kalba kalbėjusius skandinavus ir kuršius reikalautų rimtesnio pagrindimo.

Paskutiniame knygos skyriuje, kuris skirtas ankstesnių dalių informacijai apibendrinti ir išvadoms, autorė vėlgi pabrėžia istorinių ir archeologinių duomenų vertinimo iš dabartinių valstybių nacionalinės pozicijos problematiškumą, užsimindama apie požiūrio į rytinę Baltijos pakrantę iš tarpregioninės perspektyvos svarbą. Aptardama Kuršo temą, ji teigia, kad, vertinant skirtingus istorinius šaltinius, matyti atskirų teritorijų pavadinimų sankloda skirtinguose rašytiniuose šaltiniuose. Tie patys toponimai, bėgant laikui, galėjo būti vartojami kalbant apie skirtingas vietas, kaip pavyzdį nurodant *Samland* ir *Kurland* pavadinimus, taikytus tai pačiai Saremos salai.

Apibendrinant galima teigti, kad ši knyga vertinga pirmiausia kaip bandymas susieti skirtingų šalių mokslininkų darbus, pateikti rytinę Baltijos pakrantę kaip vientisą, tų pačių procesų veikiamą regioną. Autorės požiūris, jog nereikia vertinti istorinių ir archeologinių duomenų iš šiandienos nacionalinių valstybių perspektyvos, yra sveikintinas. Tačiau Kuršo ir kuršių klausimu knygoje juntama šiočia tokia estiška pozicija, vis grįžtant prie Kuršo kaip lyviškai baltiško regiono temos. Palaikoma mintis, kad kuršiai – tai labiau daugiakultūrė gyventojų grupė, meta iššūkį Lietuvoje nusistovėjusiai pažiūrai į kuršius kaip į baltų gentį. Autorės keliamos hipotezės ir daromos išvados galėtų tapti ne vienos mokslinės diskusijos pagrindu. Tai galbūt prisidės prie požiūrio į vikingų laikų rytinę Baltijos pakrantę kaitos.

⁴ *Heinrici Chronicon Livoniae* (Scriptores rerum Germanicarum, 31). Ed. Leonid ARBUSOW, Albertus BAUER. Editio altera. Hannoverae, 1955, Lib. III, cap. 14, § 5.